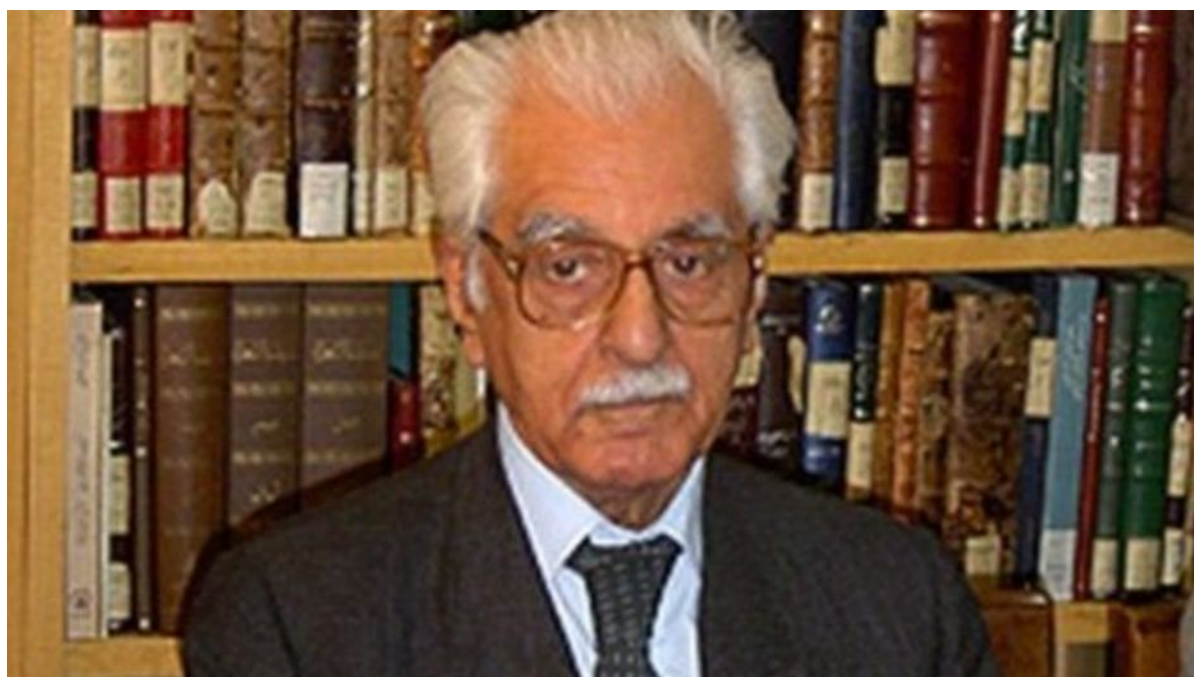

محمد دبیرسیاقی؛ یک قرن تلاش برای ادبیات فارسی

علی جیحون

منتقد هنری

محمد دبیرسیاقی که روز دوشنبه شانزدهم مهر در زادگاهش قزوین درگذشت، عمری نود و نه ساله داشت، اما به گفته خودش حساب "عرض عمر" او دیگر بود و "به بیش از هزار و دویست سال" می‌رسید.

محمد دبیرسیاقی روز ۴ اسفند ۱۲۹۸ خورشیدی در قزوین متولد شد. نسب او، از طرف پدر، به شیعیان لبنان می‌رسید که در زمان صفویه، وقتی قزوین پایتخت ایران بود به این شهر مهاجرت کرده بودند و بعدها از زمین‌داران این شهر شدند.

همچنین شجره‌نامه دبیرسیاقی از طرف مادر، به فتح‌الله قزوینی می‌رسد که از علمای بزرگ قزوین بود.

نام "دبیرسیاقی" هم احتمالاً به این دلیل انتخاب شده که محمد، پدر بزرگش، خط خوشی داشته که به "خوشنویس" یا "سیاق" شهرت یافت و همچنین یکی از عموهای او "سیدحسین" که "برخلاف توصیه نیاکانش" به خدمت دولت درآمد، لقب "دبیرالممالک" داشت.

تحصیلات و استخدام در وزارت دارایی

محمد دبیرسیاقی در همان قزوین بود که برای تحصیلات ابتدایی و متوسطه به مدرسه "امید" (شاپور) رفت.

پس از نه سال تحصیل به استخدام اداره فرهنگ قزوین درآمد و به مدت یک سال تحصیلی (مهر ۱۳۱۷ تا شهریور ۱۳۱۸) به تدریس حساب در دبستان‌های این شهر مشغول شد. حقوق او در آن زمان "ماهی ۱۵ تومان" بود.

یک سال بعد، با حقوق بیشتر (ماهی صد تومان) در وزارت دارایی به عنوان کارمند آموزشی استخدام شد و به مدت بیست و یک سال، یعنی تا شهریور ۱۳۴۰ در سمت‌های مختلف این وزارتخانه کار کرد و مدتی نیز مدیریت "نشریه مالیات" را بر عهده داشت.

پس از آن نیز ارتباط دبیرسیاقی با وزارت دارایی قطع نشد و او از سال ۱۳۴۰ تا ۱۳۴۵ در آموزشگاه عالی این وزارتخانه به تدریس زبان و متون فارسی پرداخت و مدت کوتاهی نیز در سال ۱۳۴۶ در آبادان و خرمشهر به تدریس "قانون مالیات و بر درآمد" مشغول شد.

اما او در این سال‌های اشتغال در وزارت دارایی، به طور همزمان تحصیل خود را ادامه داد و پس از اخذ دیپلم، در دانشکده ادبیات دانشگاه تهران به تحصیل زبان و ادبیات فارسی پرداخت و در این رشته مدرک دکترا گرفت.

همکاری با دهخدا و نگارش لغتنامه

او همچنین در این سال‌ها، از خرداد ۱۳۲۶ به مدت ۹ سال، با علی‌اکبر دهخدا، (یعنی تا زمان درگذشت دهخدا) در نگارش حروف "ظ"، "ض"، "ز"، "ل" و قسمتی از حرف "پ" لغتنامه دهخدا همکاری کرد و بعداً نیز در این لغتنامه همکاری خود را با محمد معین که جانشین دهخدا شده بود، ادامه داد.

حسن انوری، عضو پیوسته فرهنگستان زبان و ادب فارسی و سرپرست فرهنگ سخن در این باره گفته است: "اگر تلاش‌های او [دبیرسیاقی] نبود لغتنامه [دهخدا] پایان نمی‌یافت یا برای پایان یافتن، زمان درازتری می‌طلبید".

انوری برای نشان دادن نزدیکی کار دبیرسیاقی به کار دهخدا تأکید کرده که "باید از نفس او، نفس دهخدا را جست‌وجو کرد".

دبیرسیاقی علاوه بر همکاری با دهخدا در لغتنامه، کتابهایی را نیز از او یا درباره او منتشر کرد: "مقالات دهخدا"، "دیوان دهخدا"، "گزیده امثال و حکم" و "خاطراتی از دهخدا و از زبان دهخدا".

پس از پایان یافتن انتشار لغتنامه دهخدا در ۱۳۵۹، دبیرسیاقی بلافاصله کار نگارش لغتنامه دیگری را با همکاری کسانی چون جعفر شهیدی و حسن احمدی گیوی آغاز کرد.

او همچنین علاوه بر همکاری در لغتنامه دهخدا و بعد نگارش "لغتنامه فارسی"، فرهنگنامه‌های دیگران را نیز تصحیح و منتشر کرد: "فرهنگ چراغ هدایت"، "فرهنگ آندراج"، "غیاث اللغات"، "لغت فرس"، "ملخص اللغات"، "نام‌ها و صفت‌ها و پسوندهای دیوان لغات الترك".

دبیرسیاقی همچنین مدخل‌هایی برای "ایرانیکا" به مدیریت احسان یارشاطر نوشت که برای انتشار، به انگلیسی ترجمه شد.

تدریس و سخنرانی در دانشگاه‌ها

دبیرسیاقی همزمان با کار نگارش لغتنامه، به تدریس دستور زبان و متون فارسی به ویژه شاهنامه در دانشگاه‌های ایران، نظیر دانشگاه ملی (بهشتی)، دانشگاه تهران، دانشگاه بین‌المللی قزوین پرداخت.

او همچنین علاوه بر آموزشگاه عالی وزارت دارایی، در مدارس عالی دیگر نیز مثل مدرسه عالی حسابداری تهران، مدرسه عالی زبان و ادبیات خارجه و دانشکده علوم ارتباطات به تدریس زبان و متون فارسی می‌پرداخت.

او چند ماهی نیز در دانشگاه‌های پکن و "عین الشمس" مصر به آموزش فارسی به دانشجویان خارجی مشغول شد.

علاوه بر نشست‌هایی در دانشگاه‌ها و انجمن‌های ایران، دبیرسیاقی در برخی از دانشگاه‌های آلمان، هند، آمریکا نیز درباره زبان و ادبیات فارسی سخنرانی کرد.

در میان آثار پژوهشی ارزشمند محمد دبیرسیاقی در زمینه پیشاهنگان شعر فارسی، کتاب‌های او درباره شاهنامه فردوسی، هم از نظر کیفیت و هم از نظر کمیت، جایگاه ویژه‌ای دارد.

تصحیح متون منظوم و منثور فارسی

شاید مهم‌ترین کار محمد دبیرسیاقی طی نزدیک به یک قرن زندگی، آثار پژوهشی او باشد؛ همان تلاش بی‌وقفه‌ای که "عرض عمر" او را بیشتر از "طول عمر" کرد.

این آثار که به حدود صد عنوان می‌رسد، شامل لغتنامه و فرهنگنامه‌ها، تصحیح متون منظوم و منثور فارسی، دستور زبان فارسی، پژوهش‌های ادبی، تصحیح متون تاریخی و جغرافیایی، تصحیح فرهنگنامه‌ها و نیز یادداشت‌ها و مقالات پراکنده است.

اولین کار دبیرسیاقی در این زمینه، انتشار دیوان منوچهری دامغانی است که "با حواشی و تعلیقات و تراجم احوال و مقابله بیست نسخه خطی و چاپی" در سال ۱۳۲۶ در تهران منتشر شد.

او سپس مجموعه‌ها یا گزیده شعر یا رساله برخی دیگر از شاعران ادبیات کهن ایران را منتشر کرد: ابوشکور بلخی، دقیقی طوسی، عنصری بلخی، فرخی سیستانی، شاه داعی شیرازی، ناجی قزوینیف لامعی گرگانی، عبید زاکانی قزوینی و...

یکی از کتاب‌های مهم دبیرسیاقی در شعر کلاسیک فارسی، کتاب "چهارصد و یک رباعی" است که گلچینی است از رباعیات شاعران فارسی‌زبان قرن چهارم تا قرن هفتم هجری.

همانطور که اشاره شد، تصحیح متون تاریخی و جغرافیایی بخش مهمی از فعالیت دبیرسیاقی در این زمینه است: "اشراقینامه"، "تاریخ حسیب السیر فی اخبار افراد بشر"، "سازمان اداری حکومت صفوی"، "تاریخ افرنج یا فصلی از جوامع التاریخ"، "گزیده تاریخ بیهقی"، تاریخ ایران از آغاز تا انقراض قاجاریه"، "کتابچه سرشماری شهر قزوین"،

"تاریخچه فرهنگ و مدارس سرزمین قزوین بر مبنای تعلیمات نوین"، "سیر تاریخی بنای شهر قزوین و بناهای تاریخی آن"، "سرگذشت حسن صباح".

در کنار آثار تاریخی و جغرافیایی، تصحیح سفرنامه‌ها نیز مورد علاقه دبیرسیاقتی بود: از سفرنامه معروف ناصر خسرو گرفته تا "سفرنامه مکه از راه سیبری، چین، ژاپن" تألیف مهدیقلی خان هدایت و "سفرنامه خوزستان" نوشته عبدالغفار نجم الملک.

چاپ مقالات عباس اقبال آشتیانی و خاطرات علی اصغر حکمت نیز از کارهای ماندگار دبیرسیاقتی است.

شاهنامه‌پژوهی

در میان آثار پژوهشی ارزشمند محمد دبیرسیاقتی در زمینه پیشاهنگان شعر فارسی، کتاب‌های او درباره شاهنامه فردوسی، هم از نظر کیفیت و هم از نظر کمیت، جایگاه ویژه‌ای دارد.

دبیرسیاقتی نه تنها شاهنامه فردوسی بر اساس چاپ‌ترنر ماکان و چاپ‌های دیگر را در سال ۱۳۳۵ منتشر کرد، بلکه با کتاب‌هایی مثل "کشف الایات شاهنامه فردوسی"، "زندگینامه فردوسی و سرگذشت شاهنامه"، "برگردان روایت‌گونه شاهنامه به نثر" در ترغیب فارسی‌زبانان به خواندن شاهنامه تلاش کرد.

او همچنین بیش از بیست کتاب درباره داستان‌های شاهنامه نوشت: "جنگ مازندران و هفتخان رستم"، "داستان جنگ هاماوران و به آسمان رفتن کاووس و جنگ هفت گردان"، "داستان اکوان دیو و داستان بیژن و منیژه"، "مقدمه شاهنامه: پادشاهی کیومرث، هوشنگ، طهمورث، جمشید و ضحاک"، "داستان رستم و سهراب" و...

او همچنین در سخنرانی‌ها و یادداشت‌هایش، نکته‌هایی را درباره شاهنامه یادآور می‌شد. به عنوان نمونه، او سال ۱۳۷۶ در یادداشتی برای مجله کلک، به نقل از یادداشت‌های علی اصغر حکمت نوشت که سراینده مصرع "ز گهواره تا گور دانش بجوی" فردوسی نبوده، بلکه "میرزا ابوالقاسم" ملقب به "فخر الاسلام" داماد حسام السلطنه (فرزند فتحعلی شاه) است.

بر این اساس، میرزا ابوالقاسم که در سال ۱۳۱۵، زمانی که در وزارت معارف و اوقاف کار می‌کرد، به مناسبت نامگذاری آن سال به نام سال مبارزه با بی‌سوادی و تأسیس کلاس‌های شبانه سالمندان، حدیث "اطلبو العلم من المهد الی اللحد" را به فارسی ترجمه کرد و این ترجمه چون به بحر متقارب بود "مثل سایر گشته و در زبان خُرد و بزرگ افتاده است".

دبیرسیاقتی همچنین سال ۱۳۸۱ در همایشی درباره فردوسی در دانشگاه علوم پزشکی تهران گفت که فردوسی برخلاف گفته تذکره‌نویسان از سلطان محمود "گله‌ای نداشته است".

+++++

برچیده کتابخانه ایران شناسی از بی بی سی، چهارشنبه 10-10-2018 / 1397-7-18

<https://t.me/ketabxaneiranshenasi>

<http://www.bbc.com/persian/arts-45810102>